

רות

מבית מדרשה של ישיבת כפר הרא"ה

ראשי פרקים חלק ראשון

א. אברהם

1. חסד רוחני
2. חסד גשמי
3. חסד משוכלל

ב. לוט

1. דיבוק לוט באברהם
2. פרוד לוט מאברהם
3. שמאל וימין

ג. סדום

1. סדום – היפך החסד
2. סדום – גילוי עריות
3. הניצולים מסדום

ד. פרוד לדורות

חלק שני

א. בית לחם

1. בית לחם וסדום
2. ההליכה למואב
3. חזרה לבית לחם – חזרה למידת החסד

ב. רות

1. מצוינת בחסד
2. חידוש הלכה

ג. סגירת מעגל

1. אברהם – לוט – רות – אברהם
2. ספירת העומר

חלק ראשון א. אברהם

1. חסד רוחני

אברהם אבינו היה ראשון המאמינים, לאחר שטעה העולם בעבודה זרה את תהליך התפכחותו של אברהם אבינו מתאר הרמב"ם (הלכות עבודה זרה א', ג): ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר... וליבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמיתית. וכלשון המדרש:

מהיכן למד אברהם את התורה¹? ר' שמעון בר יוחאי אומר: נעשו לו שתי כליותיו כשני כדים של מים, והיו נובעים תורה... ור' לוי אומר: מעצמו למד תורה.

(בראשית רבה, פרשה צ"ה, ד"ה "ואת יהודה שלח").

אברהם אבינו, אשר מידתו היא, כידוע, מידת החסד, מעביר ומלמד את תורת האמונה לאנשים אחרים. וכפי שמלמדת אותנו המשנה באבות (ה', יד): האומר שלי שלי ושלך שלך זו מידה בינונית, ויש אומרים זו מידת סדום... שלי שלך ושלך שלך – חסיד.

דהיינו, החסיד נותן לאחרים משלו, בניגוד למידת סדום². הענקה זו שהעניק אברהם אבינו לאחרים מהשגתו באמונה מתוארת במדרש: והיה ברכה – קרי ביה בריכה. מה בריכה זו מטהרת את הטמאים אף את מקרב רחוקים, ומטהרם לאביהם שבשמים.

(בראשית רבה, פרשה ל"ט, ד"ה "ואעשך לגוי").

וכן:

ואת הנפש אשר עשו בחרן – ...אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים.

(במדבר רבה, פרשה י"ד, ד"ה "ביום שנים עשר יום").

חסד זה – החסד הרוחני – הוא, למעשה, החסד הנעלה ביותר, שהרי גר כשמתגייר הוא, כביכול, בריה חדשה, וכלשון רש"י³: "מעלה עליהם הכתוב כאילו עשאו".

זהו חסד שאין למעלה ממנו, כפי שמלמדנו רבי סעדיה גאון (בתחילת ספרו

"הנבחר באמונות ודעות"):

והגדול בחסדיו על בריותיו הוא שנתן להם את ההויה, כלומר מה שהמציא אותם אחר שלא היו.

בזה תופס אברהם אבינו, כביכול, באומנותו של הקב"ה, שהוא גומל חסד.

1 תורה – לאו דווקא במובן של תרי"ג מצוות, אלא במובן ראשוני יותר, של אמונה בבורא עולם.

2 על עניינה של סדום נעמוד, בעז"ה, בהמשך.

3 בראשית י"ב, ד"ה "אשר עשו בחרן".

2. חסד גשמי

את החסד הגשמי לא חידש אברהם אבינו מעצמו, אלא למד זאת ממלכי-צדק. לאחר מלחמת ארבעת המלכים בחמשת המלכים נאמר (בראשית י"ד, יח): "ומלכי-צדק מלך שלם הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון". הוצאה זו של לחם ויין לקראת אברהם החוזר מן המלחמה מבטאת את החסד הגשמי. מי הוא אותו מלכי-צדק אשר מלמד את אברהם פרק בתסידות? על פי המדרש היה זה שם בן נח⁴:

שם בן נח כהן היה... ומניין שמסר שם לאברהם? שנאמר: 'על דברתי מלכי-צדק'.

וכן:

ומלכי-צדק מלך שלם – תמר היתה בתו של שם הגדול. אמר הקב"ה: תמות כנענית וכו' וימותו בניה וכו' כדי שידבק יהודה בתמר שהיא כהנת ביתו של שם בן נח, שנאמר: 'ומלכי-צדק מלך שלם'.

(אגדת בראשית, פרשה ס"ג)

מעברו של שם בן נח אנו יודעים על גמילות החסדים שעשה בימי המבול:

ויזכור א-לוהים את נח – מה זכירה נזכר לו? שזן ופרנס אותם כל י"ב חודש בתיבה.

(בראשית רבה, פרשה ל"ג, ג)

אברהם מתפעל מחידוש זה שחידש לו מלכי-צדק על החסד הגשמי, עד שלרגע אחד אברהם שוכח את החסד הרוחני. מייד לאחר מעשהו של מלכי-צדק אומר מלך סדום לאברהם (בראשית י"ד, כא): "תן לי הנפש והרכוש קח לך", ואברהם מסרב לקחת רכוש, אך היה עליו לדרוש את הנפשות, על מנת לקרבן לאביהן שבשמים כפי שנהג לעשות. אברהם אף נענש על שלא עשה זאת:

תן לי הנפש והרכוש קח לך – מפני מה נענש אברהם אבינו ונשתעבדו בניו במצרים ר"י שנה?... ר' יוחנן אמר: מפני שהפריש בני אדם מלהכנס תחת כנפי השכינה, שנאמר: "תן לי הנפש והרכוש קח לך"⁵.

לאחר חידוש זה שנתחדש לאברהם אנו מוצאים אותו מצויין גם בחסד גשמי:

אברהם היה מתפלל על העקרות והיו נפקדות ועל החולים והיו מתרווחים. רב הונא אמר: לא סוף דבר אברהם הולך אצל החולה אלא החולה רואה אותו והוא מרויח. אמר ר' חנינא: ספינות שהיו מפרשות בים הגדול היו ניצולות בזכותו של אברהם... אמר ר' ברכיה: כבר כתיב "ואברכך" ומה תלמוד לומר "והיה ברכה"? אלא אמר לו: עד כאן הייתי זקוק לברך עולמי מכאן ואילך הרי הברכות מסורות לך. למאן דחזי לך למברכא – בריך⁶.

4 פרקי דר"א, פרק ז', ד"ה "בשמונה ועשרים באלול".

5 ילקוט שמעוני, סימן ע"ד, ד"ה "קונה שמים וארץ"; בשינוי קל בנדרים לב ע"א.

6 בראשית רבה, פרשה ל"ט, ד"ה "ואעשך לגוי גדול".

גולות ד'

ונברכו בך – הנשמים בזכותך, הפללים בזכותך⁷.
אמר ר' ראובן: צדקה היתה צווחת ואומרת: אם אין אברהם אין מי יעשה אותי⁸.

3. חסד משוכלל

לאחר חידושו של מלכי-צדק אברהם משוכלל במידת החסד, ומשלב חסד גשמי בחסד רוחני⁹:

כי ידעתיו למען אשר יצוה –

ר' יודן בשם ר' אלכסנדר: זו הובריא (מעודת הבראה שמברין את האבל וזהו צדקה).
ורבנן אמרי: זו ביקור הולים.

ר' עזריה בשם ר"י: מתחילה צדק ולכסוף משפמ, הא כיצד? אברהם היה מקבל את העוברים ואת השבים. משהיו אוכלים ושותים אמר להם: ברכו.

התורה מציינת את שלמותו של אברהם בחסד בפסוק אחד (בראשית כ"א, לג):
"ויטע אשל בבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם".
אשל עניינו חסד גשמי, להאכיל מפרותיו לעוברים ושבים (אשל = אכילה, שתייה, לינה). לאחר שאברהם מאכיל את אורחיו, אומר להם ברכו, וכך קורא הוא בשם ה' ומפרסמו בעולם.

ב. לוט

1. דיבוק לוט באברהם

מיום שעזב אברהם את בית אביו על פי ציווי ה' "לך לך", דבק בו לוט בן אחיו.
לוט, אע"פ שלא צווה על כך, עוזב אף הוא את חרן והולך עם אברהם, ואף מקבל טובות הנאה על ידי דיבוקו זה אל אברהם¹⁰:

וגם ללוט ההולך את אברם וגר –

ד' דברים טובים היו לו ללוט בעבור אברהם:

"וילך אברם כאשר דיבר אליו ה' וילך איתו לוט".

"וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר".

"וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו ורכושו".

"ויהי בשחת א-לוהים את ערי הכנר וזיכור א-לוהים את אברהם וישלח את לוט".

7 בראשית רבה, שם, ד"ה "ואברכה מברכך".

8 בראשית רבה, פרשה מ"ג, ד"ה "ויחלק אליהם".

9 בראשית רבה, פרשה מ"ט, ד"ה "כי ידעתיו".

10 בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "ואברם כבד".

באופן טבעי, מתוך שהלך עם אברהם למד מאורחותיו וגם בו נדבקה מידת החסד שהיתה טבועה באברהם, כדברי המדרש¹¹:

לוט כשהיה מהלך עם אברהם אבינו למד מדרכיו. אברהם אבינו עשה לו בית חוץ לחרן וכל מי שהוא נכנס ויוצא היה מקבלו, מאכילתו ומשקהו, ואומר: אלקי אברהם אחד הוא בעולם. וכשבא לוט לסדום כך היה עושה. וכיוון שהכריזו: כל מי שהוא מחזיק יד בפת לחם יישרף, היה מתיירא מעשות יומם ויעש לילה.

2. פרוד לוט מאברהם

כל זה טוב ויפה כל זמן שהיה לוט דבוק באברהם, אך בשלב כלשהו נוצר קרע בין לוט לאברהם. קרע זה החל במצרים, אליה ירדו אברהם ולוט בעקבות הרעב. אברהם, שהמידות היו טבועות וחקוקות בו, לא נפגע בירידתו למצרים, אך לוט הושפע ממידותיהם המקולקלות של המצרים. ויפה מה שדקדקו שבהליכתו של אברהם מחרן לארץ ישראל נאמר (בראשית י"ב, ה): "ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו", שהיו לוט ואברהם קרובים זה לזה; לעומת זאת, כשעלו ממצרים לארץ ישראל נאמר (בראשית י"ג, א): "ויעל אברם ממצרים הוא ואשתו וכל אשר לו ולוט עמו הנגבה"; דהיינו, לאחר ששהו במצרים ולוט הושפע מהנהגותיהם הרעות של המצרים, הפריד הרכוש בין לוט לאברהם. לוט נוטש את מידת החסד לטובת הנאת הממון ועל ידי כך מעמיק הקרע בינו לבין אברהם כפי שמבטא המדרש¹²:

ויחי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט – בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאת זמומה ובהמתו של לוט לא היתה יוצאת זמומה.

אמרו להם רועי אברהם: הותר הנזל?

אמרו להם רועי לוט: כך אמר ליה הקב"ה לאברהם: "לזרעך אתן את הארץ הזאת" ואברהם פרידה עקרה ואינו מוליד, למחר מת ולוט בן אחיו יורשו, ואם אוכלין מן דידהון אוכלין.

אמר להם הקב"ה: אני אמרתי "לזרעך אתן את הארץ הזאת". אימתי? לכשיעקרו ו' עממין מתוכה. "זהכנעני והפריזי אז בארץ" – עדיין, ומבקש להם זכות.

אברהם מכח חסדו, מבקש לכנעני ולפריזי זכות, מפני שהם עדיין בארץ, ולא נשלם עונם, ואילו רועי לוט אומרים: לא די שאיננו גוזלים, אדרבא, אתם הגזלנים, שהרי בסופו של דבר בהמות אלו ללוט תהיינה, ובגללכם תהיינה כחושות מחוסר אוכל. בעקבות המצב שנוצר, נאלץ אברהם להציע ללוט (בראשית י"ג, ט): "הפרד נא מעלי. אם השמאל ואימינה ואם הימין ואשמאילה". בפשטות, לוט מקבל את הצעתו של אברהם ופונה לסדום. אך אם נבחן היטב את הצעתו של אברהם נראה שלוט לא עשה כצאתו.

11 פרקי דר"א, פרק כ"ה, ד"ה "ירידה שלישיית שירד".

12 בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "ויחי ריב".

3. שמאל וימין

על ארץ ישראל נאמר (דברים י"א, יב): "ארץ אשר ה' א-לוהיך דורש אותה, תמיד עיני ה' א-לוהיך בה מראשית השנה ועד אחרית שנה". כלומר, הקב"ה נמצא כביכול בנקודה מחוץ לארץ ישראל וצופה עליה. ניתן להוכיח שנקודה זו היא במערב ארץ ישראל, מפסוקים רבים: "צפונה ונגבה וקדמה וימה" (בראשית י"ג, יד) - קדמה, שהוא מזרח, משמעו קדימה. וכן: "והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים, חציים אל הים הקדמוני וחציים אל הים האחרון" (זכריה י"ג, ח). הים הקדמוני הוא הים שנמצא מקדימה, במזרח, דהיינו, ים המלח. הים האחרון הוא הים שנמצא מאחור, דהיינו, הים התיכון. ועל פי זה נאמר במדרש¹³ "שכינה במערב".

ועל כן קודש הקודשים פונה למערב, כפי שמודגש במשנה (סוכה ה', יד):
הגיעו לשער היוצא ממזרח הפכו פניהם למערב, ואמרו: אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם קדמה לשמש, והמה משתחוים קדמה לשמש.

אם כן, ימין הוא למעשה דרום (המכונה גם תימן וימין¹⁴), ושמאל הוא צפון (יד צפונה = יד כהה = שמאל).

אברהם מציע לוט לפנות לימין או לשמאל, שמשמעו דרום או צפון, כפי שאומר המדרש (בראשית רבה, פרשה מ"א, ו):

אמר לו: אם את לשמאלה אנא לדרומא, ואם אנא לדרומא את לשמאלה".
לוט, בניגוד להצעתו של אברהם, פונה לדרום שהיא במזרח, כאשר המשמעות של מעשה זה הוא ריחוק מהקב"ה שנמצא במערב, כדברי המדרש¹⁵:
ויסע לוט מקרבם -
הסיע עצמו מקדמונו של עולם. אמר: אי איפשי לא באברהם ולא באלוקיו.

ג. סדום

1. סדום - היפך החסד

לא לשוא פנה לוט מקדמונו של עולם, ולא לשוא נמצאת סדום במזרח. סדום מייצגת את האנטיתזה הגמורה לחסדו השלם של אברהם: "אין לך רע שבכרכים אלא סדום"¹⁶.

- 13 במדבר רבה, פרשה י"א; איכה רבה, פרשה א'; פסיקתא רבתי, פרק מ"ו; תנחומא בראשית, סימן י"ג.
14 על פי בראשית רבה, פרשה נ"ב, ד"ה "ויסע משם".
15 בראשית רבה, פרשה ל"ח, ד"ה "ויהי בנסעם"; שם, פרשה מ"א, ד"ה "וישא לוט".
16 בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "ויסע לוט".

הרמב"ן בפירושו לתורה (על בראשית י"ט, ה) עומד על חטאה של סדום :

"הנה זה היה עוון סדום אחותך גאון שבעת לחם ושלוות השקט היה לה ולכנותיה ויד עני ואביון לא החזיקה" (יחזקאל מ"ז, מט). ומה שאמר "רעים והמאים לה' מאוד", שהיו מכעיסים ומורדים בשלוותם ובעינוי האביונים, והוא שאמר "ותגבהינה ותעשינה תועבה לפני ואסיר אתהן כאשר ראיתי" (יחזקאל מ"ז, נ). ועל דעת רבותינו היו בהם כל מידות רעות, אבל נגמר דינם על אותו העוון, מפני שלא החזיקו יד עני ואביון כי היו תדירים באותו העוון יותר מכולם, וגם כי כך העמים היו עושים צדקות עם ריעיהם ועם ענייהם, ולא היה בכל הגוים כסדום לאכזריות.

רבים הם המדרשים המתארים את רעת סדום :

דינה של ריבה אינו מניה אותי לשתוק. מעשה בשתי נערות שירדו לשתות ולמלאות מים. אמרה אחת לחברתה: למה פניך חולנית? אמרה לה: כלו מזונותיה וכבר היא נוטה למות. מה עשתה? מלאה את הכד קמח והחליפו. נמלה זו מה שביד זו. וכיוון שהרגישו בה נמלה ושרפו אותה.

(בראשית רבה, פרשה מ"ט, ד"ה "ארדה נא")

חמישה ראשי דינים היו בסדום: קץ שקר (קו שקר), ורב שקר, רב מסמידין (מטה דין), רב נבל, וקלא פנדר. לוט היה אורכי הדיינים שבכולם. בשעה שהיה אומר להם דברים שהיו ערבים להם היו אומרים לו: "גש הלאה", סק לעיל. ובשעה שהיה אומר דברים שאין ערבים להם היו אומרים לו: "האחד בא לגור וישפוט שפוט".

(בראשית רבה, פרשה נ', ד"ה "סדומה")

2. סדום – גילוי עריות

פן נוסף בקרע שנוצר בין לוט לאברהם בהיותם במצרים הוא עניין הזנות וגילוי עריות, באשר המצרים, כידוע, שטופים בזימה, כדברי הנביא (יחזקאל כ"ג, יט-כ) :
ותרבה את תזנותיה לזכור את ימי נעוריה אשר זנתה בארץ מצרים. ותענבה על פילגשיהם אשר בשר חמורים בשרם וזרמת סוסים וזמתם.

תזנותה של מצרים השפיעה על לוט, כך התרחק קמעא קמעא ממידותיו של אברהם, ועל רקע זה נוצר הפרוד ביניהם.

לתאוה יבקש נפרד – זה לוט שביקש להיפרד מאברהם, כדכתיב: "ויפרדו", כדי למלאות תאוותו בעבירה.

(נזיר כג ע"ב, תוד"ה "לתאוה יבקש נפרד")

גם בעניין גילוי עריות היתה סדום פרוצה ועל כן לוט בוחר ללכת לשם :

וישא לוט את עיניו וירא את כל כבר הירדן –

...א"ר יוסי בר' חנינא: כל הפסוק הזה לשון ערווה הוא.

(בראשית רבה, פרשה מ"א ; בשינוי קל בנזיר כג ע"א)

ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן –

זה סדום. ראה לוט שהיו אנשי סדום שטופין בזמה – בחר בסדום להיות עושה כמעשיהן

(תנחומא וירא, סימן י"ב)

הרמב"ן (על בראשית י"ט, ח) מתייחס גם לפן זה שבלוט ובסדום:

אויצאיה נא אתהן אליכם – מתוך שבחו של האיש הזה באנו לידי גנותו, שהיה מורה מאוד על אכסניא שלו להציל אותם מפני שבאו בצל קורתו, אבל שיפיים אנשי העיר בהפקר בנותיו אין זה כי אם רוע לב, שלא היה עניין הזימה בנשים רחוק בעיניו, ולא היה עושה לבנותיו חמס גדול כפי דעתו.

הזנות היתה, כאמור, חטא מרכזי בסדום, וממילא עליה נגזר דינה של סדום¹⁷:

ויבואו שני המלאכים בערב – ...ר' יהושע בן לוי אומר משום בר קפרא: הכל הקב"ה מכפר חוץ מזנות, שנאמר: "לא יינקה כל הנוגע בה". אמר ר' יהושע בן נחמיה: אף הסדומים לפי שפרצו בזנות נתחייבו שריפה.

חז"ל מוצאים לנכון לקשר בין רשעותם של אנשי סדום בעניינים שבין אדם

לחבירו, ובין רשעותם בגילוי עריות, ובכלל בעניינים שבין אדם למקום:

"רעים" – איש על חבירו. "חטאים" – בגילוי עריות. "לה" – בעבודה זרה. "מאוד" – בשפיכות דמים¹⁸.

וכן במדרש (בראשית רבה, פרשה נ', ז):

רבי מנחמא משם רבי ביבי: כך התנו אנשי סדום ביניהם. אמרו: כל אכסניא שהוא בא לכאן יהו בוועלים אותו ונוטלים את ממונו.

שילוב זה בין גזל לגילוי עריות ניתן למצוא בעוד מקומות, כגון בדור המבול, אך

לא נתעב על נקודה זו, ונחזור לעסוק בעניין גמילות חסדים.

3. הניצולים מסדום

סדום נהפכת על אי גמילות החסדים שבה, וכל מי שניצל מסדום לא ניצל אלא

מפני שהיה בו משהו ממידת החסד.

לגבי לוט כבר הבאנו לעיל את המדרש המורה על כך שלוט למד מדרכי חסידותו

של אברהם, ואף בהיותו בסדום החזיק בפת לחם, גם כשהיתה כרוכה בכך סכנה¹⁹:

17 תנחומא ישן וירא, סימן י"ד (תורה שלמה, בראשית פרק י"ט, אות ה).

18 תוספתא סנהדרין פרק י"ג. כעין זה בתרגום אונקלוס על בראשית י"ג, יג. והיפך זה ברש"י שם, על פי הגמרא בסנהדרין קט ע"א: "רעים בגופם וחטאים בממונם".

19 פרקי דר"א, פרק כ"ה, ד"ה "ירידה שלישיית שירד".

רות

כיוון שהכריוז: כל מי שהוא מחזיק יד בפת לחם יישרף, היה מתיירא מעשות יומם ויעש לילה.

על המלטותו של לוט מסדום אומר הפסוק (בראשית י"ט, כט):
ויהי בשחת א-לוהים את ערי הככר, ויזכר א-לוהים את אברהם, וישלה את לוט מתוך ההפכה, בהפך את הערים אשר ישב בהן לוט.

זכירתו של אברהם, ומתוך כך הצלתו של לוט, משמעותה היא, אולי, זכירת מה שאברהם מסמל בחייו של לוט, דהיינו, מידת החסד שלוט למד מאברהם. למעשה, אומר זאת המדרש²⁰:

ויזכור א-לוהים את אברהם וישלה את לוט – וכי יש משוי פנים? והא כתיב: "אשר לא ישא פנים?" אלא שאברהם הביאו לידי צדקות ולגמילות חסדים, ואין משוי פנים, שהרי אשתו נשרפה.

אכן, אשתו של לוט היתה חלק בלתי נפרד מאותה אכזריות סדומית, והסיבה שהפכה לנציב מלח, היא מעשה שהיה ב"מלח סדומית":

ותבט אשתו מאחריו ותהי נציב מלח – ר' יצחק אמר: על שהטאה במלח. באותו לילה שבאו המלאכים אל לוט מה היא עושה? הולכת אל כל שכנותיה ואומרת להן: תנו לי מלח, שיש לנו אורחים. והיא מתכוונת שיכירו בהם אנשי העיר. על כן: "ותהי נציב מלח".

(בראשית רבה, פרשה נ"א, ה)

גם בנותיו של לוט ניצלו מן ההפיכה בזכות צדקותן, כדברי המדרש²¹:

הנמצאות – שהיו צדקניות כמותו.

המדרש לא חוסך במלים על מנת לתאר את דמיוןן של בנות לוט לאביהן בעניין זה של גמילות חסדים:

ר' יהודה אומר: הכריוז בסדום: כל מי שהוא מחזיק בפת לחם לעני ואביון יישרף באש. פלוטית ביתו של לוט היתה נשואה לאחד מגדולי סדום. ראתה עני אחד מדוקר ברדוב העיר וענמה עליה נפשה. מה היתה עושה? בכל יום, כשהיתה יוצאת לשאוב מים היתה נותנת בכד שלה מכל מה שבכיתה ומאכלת לאותו עני. אכרו: מאין חי עני זה? וכשידעו בדבר הוציאוה לישרף. אמרה: רבון העולמים, עשה משפטי ודיני. ועלתה צעקתה לפני כסא הכבוד. באותה שעה אמר הקב"ה: "ארדה נא ואראה" אם צעקת הנערה הזאת עשו אנשי סדום אהפוך יסודותיה למעלה. הכצעקתם אינו אומר, אלא "הכצעקתה"²².

20 מדרש הביאור (תורה שלמה, בראשית פרק י"ט, אות קעב).

21 מדרש אגדה (תורה שלמה, בראשית פרק י"ט, אות פד, ובהערה שם).

22 פרקי דר"א, פרק כ"ה, ד"ה "ירידה שלישית שירד".

ד. פרוד לדורות

לוט ובנותיו אמנם ניצלו מסדום בזכות מידת החסד שהיתה בהם, אך מידת חסד זו היתה רק מעט מן החסד האמיתי. רק מפני שבאופן יחסי לסדום היו גומלי חסדים ניצלו מן ההפיכה. לכן, מאז אותו פרוד שנפרד לוט מאברהם שוב לא חזר אליו.

לוט אמר: עד שלא הלכתי אצל אברהם היה הקב"ה רואה מעשי ומעשי בני עירי ואני צדיק ביניהם. עכשיו, שאני הולך אצל אברהם, שמעשיו רבים על שלי, איני יכול לעמוד בנחלתו.

(בראשית רבה, פרשה נ', יא)

פרוד זה לא היה רק בין לוט האיש לאברהם האיש, אלא פרוד מוחלט בין זרעם אתריהם שנמשך מכח הפרוד הראשון. זרעו של אברהם הוא גומל חסדים במהותו, כדברי הגמרא (יבמות עט ע"א): "ישראל רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים". לעומת זאת, צאצאיו של לוט, דהיינו עמון ומואב, יורשים מלוט אביהם את תכונת ההתנגדות לחסד:

וגם ללוט החולך את אברם וגו' – ד' דברים טובים היה לו ללוט בעבור אברהם... וכנגדן היו צריכים לפרוע לבניו טובות. ולא דיין שלא פרעו להם טובות אלא רעות... ונכתב חמא שלהם בד' מקומות:

"לא יבוא עמוני ומואבי על דבר אשר לא קדמו"

"עמי, זכור נא מה יעץ"

"כי לא קדמו ישראל בלחם"

"זישכור עליך את בלעם לקלל"

(בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "ואברם כבד")

עמון ומואב ממשיכים בדרכו של לוט ולא מקדמים את ישראל בלחם ובמים, וממילא הפרוד שנפרדו לוט ואברהם נמשך גם לדורות. על כן התורה מצווה (דברים כ"ג, ד): "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'". ובלשון המדרש²³:
ויפרדו איש מעל אחיו – הפרדה נמורה נהייתה להם: "לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'".

23 פסיקתא זוטרתא, פרשת לך לך (תורה שלמה, בראשית פרק י"ג, אות נד).

חלק שני א. בית לחם

1. בית לחם וסדום

המצב בבית לחם יהודה בתקופת השופטים דומה במקצת למצב בסדום, הן מבחינת המצב החברתי והן מבחינת המצב הרוחני, ועל כן בא הרעב:

ויהי בימי שפוט השופטים – ומה צרה היתה שם? "ויהי רעב בארץ".
למדינה שהיתה חייבת ליפס לשר. שלח השר נכאי מימיון (גובה מס) לגבותה. מה עשו לו בני המדינה? נמלו אותו והיכו אותו ואחר כך אמרו: אוי לנו, כשירגיש השר בדברים הללו, מה שביקש לעשות לנו עשינו לו. כך בימי שפוט השופטים היה אדם מישראל עובד עבודת כוכבים והיה הדיין מבקש להעביר עליו מידת הדין, והיה הוא בא ומלקה את הדיין. אומר: מה שביקש לעשות לי עשיתי לו. אמרו: אוי לו לדור ששפטו את שופטיהם. הלא הוא דכתיב: "ויהי בימי שפוט השופטים ויהי רעב בארץ".
(בראשית רבה, פרשה מ"ב, ד"ה "ד"א ויהי")

סיפור משפתנו של אלימלך מקביל לסיפורו של לוט. כשם שלוט עוזב את אברהם מכיוון שמידת החסד שלו היתה פגומה, כך אלימלך עוזב את בית לחם בעקבות פגם במידת החסד, כפי שמציין המדרש²⁴:

לביוטם (שר עצה) של מלך שהיה שרוי במדינה, והיו בני המדינה בטוחים עליו, ואמרו שאם תבוא שנת בצורת שיכול לפרנס המדינה עשר שנים. וכיוון שבאת שנת בצורת היתה שפחתו עומדת בסירקי וקופתה בידיה. כך אלימלך מגדולי הדור ומפרנסי הדור היה, וכיוון שבאו שני רעבון אמר: עכשיו יהיו כל ישראל מסובין בקופתן על פתחי, וזה בא בקופתו, וזה בא ככפיו. מה עשה? עמד וברח מפניהם.

על בריחתו זו של אלימלך מבית לחם אומר המדרש:
אין אדם משייר יתומים אלא אם כן עינו צרה כממונו... "יען אשר לא זכר עשות חסד".
(רות זוטא, פרשה א', ד"ה "ד"א רות שזכתה")

המדרש מוסיף ומבקר גם את מחלון וכליון בני אלימלך:

תנו רבנן: אין יוצאין מארץ לחוץ לארץ אלא אם כן עמדו סאתיים בסלע. אמר ר' שמעון: שמעתי בפירוש: אימתי? בזמן שאין מצויין ליקה, אבל מצויין ליקה אפילו סאה בסלע אין יוצא.

24 רות רבה, פרשה א', ד"ה "ויהי"; ילקוט שמעוני, סימן תקנ"ח.

גולות ד'

וכן היה ר' שמעון בר יוחאי אומר: אלימלך, מחלון וכליון גדולי הדור היו²⁵, ומפני מה נענשו? שיצאו מארץ לחוצה לארץ. אמר ר' יהושע אמר ר' חייא: חם ושלום. אפילו מצאו סוכין לא יצאו, אלא מפני מה נענשו? שהיה עליהם לבקש רחמים על דורם ולא בקשו.

(ילקוט שמעוני, סימן תקצ"ט, ד"ה "ושם האישי")

2. ההליכה למואב

על פי זה מובן יעדס של אלימלך ומשפחתו – מואב. זהו הכיוון אליו הלך לוט בהיפרדו מעל אברהם, זוהי האומה שמסמלת את הניגוד המוחלט לחסד של בני אברהם. אלימלך ובניו מתאימים במידותיהם למואב, והם נפלטים מעם ישראל אל מואב. וישאו להם נשים נבריות – מי גרם להם לישא נשים מואביות? אלא שעשו כעמון ומואב בצרות עין. "על דבר אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים". (ילקוט שמעוני, סימן ת"ר, ד"ה "ויבואו שדי מואב").

3. חזרה לבית לחם – חזרה למידת החסד

בסופו של דבר, שיירי שיירים ממשפחת אלימלך חוזרים לבית לחם. בניגוד לאלימלך שהלך למואב וכלה שם, הולכת רות המואביה במהלך הפוך. רות מגיעה ממואב, מצטרפת לעם ישראל ומתקבלת אליו. הכיצד?

ב. רות

1. מצוינת בחסד

כשם שאלימלך נפלט מעם ישראל מפני שלא עשה מעשה ישראל, כך רות מצטרפת לעם ישראל כיוון שהיתה מצוינת במידת החסד. וכך מפרש המדרש את תאורי השבח והקירוב שרות זוכה להם מפי נעמי ומפי בועז:

יעש ה' עמכם חסד – ר' חנינא בר אדא אמר: "יעשה" כתיב. כאשר עשיתם עם המתים – שנמפלתם בתכריכיהון. "ועמדי" – שוויתרו לה על כתובתיהן. אמר ר' זעירא: המגילה הזו אין בה לא פומאה ולא פהרה ולא היתר ולא איסור. ולמה נכתבה? ללמדך שכר של גומלי חסדים.

(רות רבה, פרשה ב', ד"ה "יעשה הי")

25 במקביל, גם חתניו של לוט היו גדולים בסדום. כלשון המדרש שהובא לעיל (פרקי דר"א, פרק כ"ה, ד"ה "ירידה שלישית שירד"): "ביתו של לוט היתה נשואה לאחד מגדולי סדום". וכן על לוט נאמר (בראשית רבה, פרשה נ', ג): "אותו היום מינוהו ארכי דיינים".

ישלם ה' פעלך - אמר לה: מי שעתידי לשלם שכר לצדיקים הוא יתן שכרך. ותהי משכורתך שלמה... אשר באת לחפזת תחת כנפיו - ...אמר ר' אבין: גדול כוחן של גומלי חסדים, שאין חוסין לא בצל כנפי הארץ, ולא בצל כנפי השחר, ולא בצל כנפי השמש, ולא בצל כנפי הכרובים, ולא בצל כנפי החיות, אלא בצילו של הקב"ה.
 (פסיקתא דרב כהנא, פרק ט"ז, ד"ה "האנוש מא-לוה")
 אמר ר' שמעון: בא וראה כמה כוחה של צדקה. בועז גדול הדור היה ואת אמרת האישי - מפל לה. "קרוב לנו האישי מנואלינו".
 (ילקוט שמעוני, סימן תר"ד, ד"ה "ותאמר")

2. חידוש ההלכה

בגלל חסדה של רות היא מתקבלת על ידי עם ישראל, ומתחדשת הלכה²⁶: "עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית", שהרי הסיבה לכך שעמון ומואב נאסרו לבוא בקהל היא חסרון מידת החסד אצלם. זהו החידוש שנתחדש: כאשר רות דבוקה במידת החסד לא חל עליה איסור זה. זהו החידוש שפלוני אלמוני לא הבין:
 ויאמר מורה שבה פה פלוני אלמוני - אמר ר' שמעון בר נחמני: אילם היה בדברי תורה, שאמר: הראשונים לא מתו אלא בשביל שנמלו אותה, אני אלך ואמלה לי, שאני מערב פסול בכניי? ולא היה יודע שכבר נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית.

(רות רבה, פרשה ז', ד"ה "ויאמר בועז")
 "הוגד לי כל אשר עשית את חמותך אחרי מות אישך", אין צריך לומר בהי אישך...
 "ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום" - שאילו באת אצלנו מאתמול שלשום לא היינו מקבלים אותך, שעדיין לא נתחדשה הלכה עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית.
 (פסיקתא דרב כהנא, שם)

גם בדורות שלאחר מכן היו שטעו בטעותו של פלוני אלמוני, ורצו להוציא לעז על דוד. המדרש (רות רבה, פרשה ח', א) שם בפי דוד תשובה למוציאי הלעז, ותשובתו מבוססת על הפסוקים בסוף רות:

"רגזו ואל תחטאו" - אמר דוד לפני הקב"ה: עד מתי הם מתרגזים עלי ואומרים: לא פסול משפחה הוא? ולא מרות המואביה הוא? "אמרו בלבבכם על משכבכם" - אף אתם לא באתם משתי אחיות? אתם ראו מה עיקרכם "ידומו סלה".
 טענתו של דוד כלפי המוציאים עליו לעז איננה בסגנון של: "עד שאתם אומרים לי טול קיסם מבין שיניך, טלו אתם קורה מבין עיניכם", אלא כשם שאין לערער על שנים עשר השבטים בטענה שהם פסולי משפחה, כך גם ברות המואביה אין בעיה של פסול משפחה, כיוון שעל פי מידותיה היא שייכת לעם ישראל, ונתחדשה הלכה - מואבי ולא מואבית. ממשיך המדרש ואומר:
 ואף תמר שלקחה יהודה זקנכם²⁷ לא מפסול משפחה הוא אלא ביתו של שם בן נח.

26 רות רבה, פרשה ב', ד"ה "וישאו"; פסיקתא דרב כהנא, פרק ט"ז, ד"ה "האנוש מא-לוה"; ועוד.
 27 יש לשים לב לכך שתחילה טוען כלפי כל השבטים ולבסוף רק כלפי שבטו, שבט יהודה.

גולות ד'

אולי טיבה של טענה זו היא על פי מה שאמרנו לעיל, שמלכי-צדק הוא שם בן נח שלימד את אברהם פרק בחסידות, וממילא תמר ביתו אינה פסולה, כמו במדרש שהבאנו לעיל (אגדת בראשית, שם):

תמות כנענית וכו' וימותו בניה וכו' כדי שידבק יהודה בתמר שהיא כהנת ביתו של שם בן נח. שנאמר: "ומלכי-צדק מלך שלם".

באותו אופן, גם רות המואביה אינה פסולה, כי גם בה קיים עניין גמילות החסד.

ג. סגירת מעגל

1. אברהם – לוט – רות – אברהם

מהלך זה מאיר באור חדש את הצלתו של לוט מסדום. הוא לא ניצל רק בזכות שיירי החסד שנשארו בו מזמן שדבק באברהם, אלא בעיקר בזכות מה שהיה עתיד לצאת ממנו, בזכות אותה מידת חסד שהיתה טמונה בו ולא נתגלתה בעמון ומואב, עד שהופיעה אצל רות. אכן, כבר בשעת הצלתו של לוט, נרמז לו שהצלה זו היא בזכות העתיד לבוא:

קום קח את שתי בנותיך הנמצאות – שתי מציאות: רות המואביה ונעמה העמונית. (בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה היה צאן")

למעשה, עוד בזמן שנצטווה אברהם "לך לך", נאמר לו "והיה ברכה", ואומרת על כך הגמרא (יבמות סג ע"א):

אמר ר' אלעזר: מאי דכתיב "ונברכו בך כל משפחות האדמה"? אמר לו הקב"ה לאברהם: שתי בריכות טובות יש לי להכריך בך: רות המואביה ונעמה העמונית.

נמצא, שהמעגל שנפתח בהפרדות לוט מאברהם, נסגר בכך שרות, מזרעו של לוט, שבה בחזרה אל זרע אברהם.

לגבי הפרוד של לוט מאברהם יש מחלוקת במדרש:

וה' אמר אל אברהם אחרי הפרד לוט מעמו – ר' יהודה אומר: כעס היה לאברהם אבינו כשפירש בן אחיו ממנו. אמר הקב"ה: לכל הוא מדבק וללוט בן אחיו אינו מדבק? ר' נחמיה אומר: כעס היה לו מהקב"ה בשעה שהיה לוט עימו. אמר הקב"ה: כך אמרתי לו: "לזרעך אתן את הארץ הזאת", והוא מדבק את לוט בן אחיו ליורשו?

(בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "וה' אמר")

אולי אפשר לומר שר' יהודה סובר, שאברהם היה צריך לדבק אליו את לוט בגלל ניצוץ החסד שטמון בו, ור' נחמיה סובר שלא היה עליו לעשות כך, שהרי לוט מתנגד

לחסד. אם כן, שתי דעות אלו נפגשות בהצטרפותה של רות לעם ישראל. אותה נקודה שבזכותה ר' יהודה סבר, שצריך היה אברהם לדבק את לוט, חזרה בסופו של דבר אל אברהם דרך רות, וכך התמזגו שתי הדעות החולקות במדרש.

2. ספירת העומר

נסיים בעניין ספירת העומר.

התהליך הארוך הנ"ל, שהקב"ה טווה במשך מאות שנים, מצאתו של אברהם מחרן עד בואה של רות לבית לחם, מתומצת בארבעים ותשעת הימים שבין פסח לשבועות.

ספירת העומר מתחילה ממחרת הפסח בספירת חסד שבחסד. במקביל לזה בתהליך ההסטורי אנו מוצאים את אברהם מצויין בחסד, ועל רקע מידה זו נגזר הפרוד בין לוט לאברהם.

ספירת העומר ממשיכה להיספר עד ערב שבועות, ספירת מלכות שבמלכות. במקביל - התהליך ההסטורי מסתיים ברות, שהיא "אמה של מלכות"²⁸ - שממנה יצא דוד המלך.

אם נשים לב נראה, שאפילו המאורעות ההסטוריים עצמם התרחשו בזמנים מקבילים לספירת העומר.

כפי שבארנו באריכות, נחתם דינם של אנשי סדום על חסרונם בחסד, עד שהניצולים משם היו רק אלו שהיתה בהם מידת החסד. אנו מוצאים שחז"ל קשרו את המאורע של הפיכת סדום לפסח. על הגעת שני המלאכים לסדום אומר המדרש (תורה שלמה, בראשית פרק י"ט, אות יב):

בערב - הערב הידוע שהיה ערב פסח, דכתיב: "ומצות אפה ויאכלו".

ועל ההפיכה עצמה:

"נקם מהם בששה עשר בניסן". (בראשית רבה, פרשה נ', יב).

- אותו יום ממש של ספירת חסד שבחסד.

גם תחילת תהליך הצטרפותה של רות לעם ישראל היה באותו יום:

ותשב נעמי ורות המואביה כלתה... והמה באו בית לחם בתחילת קציר שעורים -

אמר ר' שמואל בר נחמן: כל מקום שנאמר קציר שעורים בקציר העומר הכתוב מדבר

(רות רבה, פרשה ד', ב)

מגילת רות איננה מסתיימת ברות אלא מפרטת את המשך הדורות עד דוד המלך, אשר חגו, כידוע, הוא חג השבועות, החל מיד לאחר ספירת העומר. על מותו של דוד אומרת הגמרא²⁹: "אמר ר' יוסי בי ר' בון: דוד מת בעצרת".

28 רות רבה, פרשה ב', ד"ה "ר' שמואל".

29 ירושלמי ביצה פ"ב הל' ד', דף יא ע"א, ובשינוי ברות רבה, פרשה ג', ב.

גולות ד'

המדרש מסכם את התהליך כולו במשפט אחד: "מצאתי דוד עבדי - היכן מצאתיו? בסדום"³⁰

30 בראשית רבה, פרשה מ"א, ד"ה "היה צאן".